

УДК 159.922.76-056.313:316.62

РОЛЬОВА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМ'Ю У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Тетяна Валько, асистент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

ORCID: 0000-0002-2173-3428

E-mail: tanya.valko@ukr.net

У статті обґрунтовано актуальність необхідності удосконалення існуючого методичного забезпечення з формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Визначено, що оптимальність цього напрямку виховної роботи досягається через комплексне й системне застосування теоретичних та практичних методів та засобів педагогічної роботи, які можуть частково пов'язуватися і взаємодоповнюватися під час організації рольових ігор. У статті наведено основні особливості та переваги організації рольових ігор з метою підготовки підлітків з інтелектуальними порушеннями до самостійного сімейного життя. Проаналізовано та узагальнено підходи науковців до визначення поняття «рольова гра». Описано методику планування та проведення системи рольових ігор в рамках організації виховного процесу у спеціальному закладу освіти.

Ключові слова: підлітки; інтелектуальне порушення; уявлення про сім'ю; підготовка до самостійного сімейного життя; рольова гра; спеціальний заклад освіти; педагогі.

ROLE GAME AS A MEANS OF FORMING PERCEPTIONS ABOUT THE FAMILY IN ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Tatiana Valko, PhD Student at the Department Special and Inclusive Education, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University.

ORCID: 0000-0002-2173-3428

E-mail: tanya.valko@ukr.net

The article substantiates the relevance of the need to improve the existing methodological support for the formation of ideas about the family among adolescents with intellectual disabilities. The relevance of the problem is determined by the fact that adolescents with intellectual disabilities are unable to independently comprehend all aspects of family life, critically analyze their experience of upbringing in their parents' family, and effectively implement the acquired knowledge in independent family life. It was determined that the optimality of this direction of educational work is achieved through the complex and systematic application of theoretical and practical methods and means of pedagogical work, which can partially intertwine and complement each other during the organization of role games. The article presents the main features and advantages of organizing role games for the purpose of preparing teenagers with intellectual disabilities for independent family life. The approaches of scientists to the definition of the concept of "role game" have been analyzed and summarized. The method of planning and conducting a system of role games as part of the organization of the educational process in a special educational institution is described. It was

determined that the maximum effectiveness of role-playing is achieved through the use of theoretical and practical methods and means of pedagogical work, which can partially complement each other during its organization. Adhering to the method of organizing a role-playing game, the teacher can activate the interest of students with special needs, encourage them to independently learn about various aspects of family life by solving problem situations, correct the negative experience of upbringing in the parental family, etc.

Keywords: *teenagers; intellectual disability; idea of family; preparation for independent family life; role game; special educational institution; teachers.*

Однією із основних функцій закладів освіти є підготовка молоді до різних сфер самостійного життя, у тому числі сімейного. Низка труднощів виникає у фахівців під час формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями (далі ІІІ). Практика здійснення цього напрямку роботи у спеціальних закладах освіти свідчить про спрямування педагогічних зусиль переважно на формування в учнів з ІІІ знань, умінь та навичок соціально-побутового характеру. Тоді, як розвитку психологічної, міжособистісної та статевої готовності до сімейного життя приділяється значно менше уваги.

Результати досліджень Валько Т. І. [1; 2], Іваненко А. С. [4] з метою компетентності педагогічного персоналу спеціальних закладів освіти щодо формування уявлень про сімейне життя у підлітків з ІІІ дозволяють стверджувати, що незважаючи на переважно позитивне ставлення та усвідомлення актуальності проблеми, вчителі не приділяють цьому напрямку роботи достатньо уваги. Однією із причин є відсутність у них належного арсеналу методів та засобів формування уявлень про сімейне життя у підлітків з ІІІ. Вчителі здебільшого використовують бесіди, розповіді, приклади, переконання, навіювання і значно менше практикують практичні та інтерактивні методи роботи. Це обумовлює необхідність пошуку ефективного методичного забезпечення, спрямованого на оптимальне поєднання вищенаведених методів, засобів формування уявлень про сім'ю у підлітків з ІІІ.

Теорію ігор, роль, структуру та значення рольової гри вивчали О. Парубок, В. Рибальський, Г. Селевко, І. Ситник та ін. Поняття «уявлення» досліджували такі вчені як Б. Величковський, Г. Келлі, Ф. Хейдер, Х. Хекхаузен, Х. Хоффман та ін. Дослідження з проблеми «уявлення про сімейне життя» представлені у роботах Т. Демидової, В. Петренка, А. Чернова, А. Шмельова та ін. Окремі аспекти проблеми підготовки дітей з ІІІ різних вікових категорій до майбутнього сімейного життя представлені в наукових працях Н. Бастун, М. Буфетова, О. Вержиховської, О. Денисової, І. Єременка, А. Іваненко, Н. Коломинського, С. Лукомської, М. Матвєєвої, С. Миронової, та ін. Втім недостатньо вивченою є проблема використання рольової гри як засобу формування уявлень про сім'ю у підлітків з ІІІ.

Мета статті – розкрити особливості та обґрунтувати доцільність використання рольової гри як засобу формування уявлень про сім'ю у підлітків з ІІІ. Завдання: узагальнити підходи науковців до визначення поняття «рольова гра»; з'ясувати основні особливості та переваги рольової гри як засобу формування уявлень про сімейне життя у підлітків з ІІІ; описати методику підготовки та проведення рольових ігор з метою формування уявлень про сім'ю у підлітків з ІІІ.

Теоретичний аналіз літературних джерел свідчить, що жоден із методів формування уявлень про сімейне життя не є універсальним, зокрема: *методи*

усвідомлення сімейних цінностей (бесіда, розповідь, приклад, переконання, навіювання), загальною особливістю яких є вербальність, передбачають своєрідний діалог між педагогами і підлітками, під час якого здійснюється обмін думками, ідеями, цінностями; *методи організації діяльності та формування досвіду поведінки* (доручення, вимога, та включення учнів у різні види фізичної активності) базуються на практичній діяльності підлітків; *методи стимулювання діяльності й поведінки* (заохочення й покарання) покликані регулювати, коригувати й стимулювати діяльність і поведінку підлітка; *інтерактивні методи виховання* передбачають моделювання реальних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем.

На наш погляд, оптимальність виховного процесу, спрямованого на формування уявлень про сімейне життя у підлітків з ПП досягається через комплексне й системне застосування усіх вище означених методів, які можуть частково переплітатися і взаємодоповнюватися під час організації рольових ігор.

Рольова гра є педагогічним засобом і активною формою навчання та виховання. У вітчизняній літературі є чимало визначень поняття «*рольова гра*», зокрема О. М. Котикова [5] описує рольову гру як засіб організації педагогічного процесу, суть якого полягає у виконання її учасниками різних ролей, значимих для них у житті. Зміст рольової гри полягає в тому, що учень «*приймає*» певну соціальну роль і демонструє поведінкові моделі, які, на його думку, відповідають їй. Рольова гра, на думку В. Безпалько [6], є комплексною, багатофункціональною дією, що пов'язує декілька видів діяльності, зокрема: аналіз і пошук вирішення проблем, навчання, виховання, розвиток, дослідження, консультування та формування колективної взаємодії. П. Горностай [5] визначив, що рольова гра – це спеціально організована форма активності людини, яка зумовлена прийнятими нею ігровими ролями (тобто відповідними даній ігровій ситуації), а не приписаними зарані сценарієм. Н. Стеценко [9, с. 197–198] рольову гру розглядає як «живу» модель, що відтворює процеси прийняття рішень і взаємодії учасників соціальних процесів.

У своєму дослідженні ми розглядаємо рольову гру як інтерактивний засіб педагогічної роботи, що оптимально поєднує як теоретичні, так і практичні види діяльності підлітків з ПП, спрямовані на формування у них уявлень про самостійне сімейне життя. Іншими словами, рольова гра є спеціально організованою педагогом діяльністю з впровадження теоретичних знань у практичну дійсність. Вважаємо важливим елементом рольової гри її двоплановість, що передбачає вирішення не лише ігрових завдань, але і навчання й виховання учнів. Рольова гра виступає засобом корекції та розвитку теоретичного й практичного мислення підлітків з ПП шляхом постановки, аналізу, обґрунтування та вирішення відтворених проблемних життєвих та сімейних ситуацій.

Іншою специфічною особливістю і перевагою рольової гри як засобу формування уявлень про сімейне життя у підлітків з ПП є активізація групових процесів за допомогою цілеспрямованого моделювання функціонально-рольових сімейних відносин з реальної діяльності.

Нами було визначено *переваги використання рольових ігор* для дітей з ПП на основі досліджень І. Манохіної [8], а саме:

- спілкування учасників під час гри максимально наближене до відтворення ситуацій з реального життя;

- рольова гра передбачає навчання та виховання учнів спільно, в одному темпі, водночас, крім спільної, кожен учасник гри виконує свою чітко окреслену роль;
- під час гри підлітки з ІІ емоційно «проживають» кожен ситуацію, сприймають ігрову модель реально, залучаються до діяльності;
- можливість персоналізованої розробки ігор збільшує можливість проявити індивідуальний підхід до кожного учасника ігрового процесу;
- цілісність і послідовність рольової гри дозволяє змодельовати широкий спектр різних аспектів сімейних відносин;
- можливість імпровізації та миттєвої зміни сюжету на запит учасників гри.

Однією з головних особливостей і перевагою використання рольових ігор з метою формування уявлень про сім'ю у підлітків з ІІ, на нашу думку, є те, що учасникам гри стають доступними знання і досвід не лише педагога, а й інших учнів, що значно розширює уявлення про можливі проблеми та шляхи їх вирішення.

Організація та проведення рольових ігор для підлітків з ІІ вимагає кількох етапів, а саме: 1) визначення тематики, мети ігрових занять та етапів їх проведення; 2) створення сценарію; 3) організація імітаційного простору для гри; 4) визначенні правил та системи оцінювання результатів учасників. Далі детальніше про кожен з них.

1 етап. Планування рольових ігор для підлітків з ІІ має спиратись на попереднє дослідження їх уявлень про сімейне життя. Це необхідно для визначення індивідуальних особливостей уявлень учнів з ІІ про сім'ю, готовності говорити на ці теми, працювати в групі та прогнозування можливих труднощів у роботі.

Реалізація молоді з ІІ у ролі сім'янина є не менш важливою, ніж самореалізація у будь-якій іншій соціальній або особистісній сфері. Водночас За результатами анкетування педагогів спеціальних закладів освіти та опитування підлітків ми визначили, що уявлення підлітків про самостійне сімейне життя є неточними за змістом, неповними за обсягом, інфантильними, некритичними та потребують спеціального корекційного впливу. На основі результатів дослідження ми розробили приклади тематики рольових ігор для підлітків з ІІ, а саме: «Дружба і кохання, в чому різниця?», «Побачення», «Сімейні конфлікти», «Сімейний бюджет», «Побут», «Етапи планування сім'ї», «Весілля», «Планування дитини», «Виховання дитини», «Сімейне дозвілля» тощо.

Основною метою проведення рольових ігор є формування трьох компонентів уявлень про сім'ю у підлітків з ІІ: когнітивного (система знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина), емоційно-ціннісного (ставлення до майбутньої родини, батьків і сімейного життя, їх оцінка), поведінкового (ідентифікаційна поведінка у сім'ї, стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях). Вагомим аспектом в роботі є нівелювання негативного досвіду сімейного життя у батьківській родині.

2 етап. Під час *підготовки сценарію рольової гри* потрібно чітко визначити очікуваний результат, який має бути обов'язково досягнутий шляхом організації ігрової діяльності учнів з ІІ. Кожна гра має розпочинатись з вступного слова педагога спрямованого на активізацію пізнавальної активності підлітків. Далі вчитель повідомляє тему гри і ставить учням декілька уточнюючих питань для того, щоб спрямувати інтерес до вирішення у грі певної проблеми.

Перед початком гри озвучуються *правила ігрової поведінки*. До обов'язкових

правил можна віднести право педагога у будь-який момент зупинити гру, якщо учасники порушують дисципліну чи не дотримуються її тематики та сценарію. Необхідно вчити підлітків з ІІІ використовувати ігрове обладнання за призначенням та лише під час гри. Для цього педагог роздає інвентар виключно у момент необхідності його використання. У кінці гри вчителю важливо наголосити, що усім потрібно «вийти» з ролі. Гра має умовний характер. Після озвучення правил відбувається *розподіл ролей*: дружини, чоловіка, дітей, бабусі, дідуся, інших родичів, сусідів тощо. Педагог заздалегідь визначає кому, яка буде відведена роль, зважаючи на індивідуальні особливості уявлень про сім'ю в учнів з ІІІ. Важливо переконатись, що учень правильно розуміє свою роль та поставлені ігрові завдання. Для цього необхідно поставити кілька уточнюючих питань. Після розподілу ролей педагог озвучує план гри – послідовність ігрових ситуацій та діалогів. Загалом увесь ігровий процес відбувається під словесний супровід педагога, адже підліткам з ІІІ складно імпровізувати та розвивати сюжет.

Педагог скеровує дії та діалоги учнів, водночас створюючи проблемні ситуації, які потребують миттєвої самостійної реакції підлітків. Завдання вчителя не лише керувати ігровим процесом, але і вчасно втручатись з метою корекції неконструктивних варіантів вирішення проблемних сімейних ситуацій. Педагог підводить підлітків з ІІІ до альтернативних варіантів розв'язання проблеми, просить учнів пояснити, чому цей варіант вирішення доречніший та пропонує його «програти» для закріплення практичної навички. Вчитель стежить за тривалістю та темпом ігрової діяльності учнів. Тривалість рольової гри не має перевищувати 30 хвилин.

Завершується гра рефлексією. Це обов'язковий етап, адже важливо, щоб кожен учасник ігрового процесу мав можливість поділитись переживаннями, емоціями, враженнями. Аналіз рольової гри педагогом і рефлексія її учасників щодо отриманих знань, вмінь та навичок на заключному обговоренні відіграють важливе навчальне та виховне значення. Заключна частина гри – це не стільки підведення підсумків, скільки аналіз причин, що зумовили фактичні її результати. Гра з однієї тематики може тривати кілька занять. Тривалість залежить від того, наскільки учні засвоїли той чи інший аспект самостійного сімейного життя.

4 етап. Система *оцінювання результатів гри* забезпечує контроль прийнятих рішень і самоконтроль, передбачає змістовну оцінку дозволяє оцінювати діяльність і особистісний прогрес учасників гри, а також успішність роботи ігрової групи. Система оцінювання має будуватися насамперед як система самооцінки гравців, а потім – як система оцінки досягнення очікуваних результатів рольової гри педагогом.

Окреслимо важливі аспекти організації простору, врахування яких є однією з умов підготовки та проведення рольових ігор для підлітків з ІІІ. Аудиторія має бути добре освітленою, достатньо просторою для вільного пересування учнів, роботи в парах, щоб підлітки не заважали один одному. Аудиторію варто умовно поділити на дві зони – простір для обговорення та власне гри. Зона для обговорення не має містити зайвих меблів і передбачає наявність дошки для записів та стільців, розставлених по колу. Зону для гри доречно організувати в кабінеті для проведення уроків з соціально-побутового орієнтування. Цей простір має містити меблі, які максимально імітують сімейний побут.

Отже, рольова гра є засобом формування уявлень про сімейне життя у підлітків з

П, який дозволяє змоделювати ситуації з сімейного життя у спеціально створених педагогічних умовах. Максимальна ефективність використання рольової гри досягається шляхом застосування теоретичних та практичних методів та засобів педагогічної роботи, які можуть частково взаємодоповнюватися під час її організації. Дотримуючись методики організації рольової гри педагог може активізувати інтерес учнів з П, спонукати їх самостійно пізнавати різні аспекти сімейного життя шляхом розв'язання проблемних ситуацій, коригувати негативний досвід виховання у батьківській родині та інше. Перспективним напрямом подальших досліджень є апробація системи рольових ігор спрямованих на формування уявлень про сім'ю у підлітків з П та розробка методичного забезпечення підготовки педагогів до реалізації цієї роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валько Т. І. Уявлення про сімейні стосунки як умова створення своєї власної сім'ї особами з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2020. Т. 2, № 16. С. 46–56. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/614/579.pdf/> (дата звернення: 01.11.2022).
2. Валько Т. І. Погляди педагогів з формування уявлень про сім'ю в підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 9. С. 11–20. URL: <https://www.repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/11221/1/Valko.pdf> (дата звернення: 31.10.2022).
3. Демидова Т. А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників: автореф. дис. ... кандидат психол. наук: 19.00.07. Київ, 2003. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16001/Demydova.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.11.2022).
4. Іваненко А. С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків: автореф. дис. ... кандидат психол. наук: 19.00.08. Київ, 2016. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14301/Ivanenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.11.2022).
5. Котикова О. М. Рольові ігри у психолого-педагогічній підготовці майбутніх юристів. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13133/1/Котикова%20О.М..pdf> (дата звернення: 01.11.2022).
6. Лавінда С. Д., Лавінда С. Ділова гра як метод формування професійно-комунікативної компетентності студентів. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2018/61/part_1/19.pdf (дата звернення: 01.11.2022).
7. Левицький В. Е. Особливості підготовки учнів старших класів з порушенням інтелектом до сімейного життя. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2006. № 17. 348 с.
8. Ділова гра як ефективний метод навчання майбутніх соціальних педагогів. URL: <https://vseosvita.ua/library/dilova-gra-ak-efektivnij-metod-navcanna-majbutnih-socialnih-pedagogiv-318456.html> (дата звернення: 01.11.2022).
9. Стеценко Н. М. Ділова гра як метод формування професійної спрямованості майбутніх менеджерів освіти. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2186/ділова%20гра.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.11.2022).

REFERENCES

1. Valko, T. I. (2020). Uiavlennia pro simeini stosunki yak umova stvorennia svoiei vlasnoi sim'i osobamy z intelektualnymy porushenniamy. *Aktualni pytannia kolektsiinoi osvity*. Kam'ianets-Podilskiy, Vol. 2, 16, 46–56 [in Ukrainian].
2. Valko, T. I. (2020). Pohliady pedahohiv z formuvannia uiaflen pro sim'iu v pidlitkiv z intelektualnymy porushenniamy. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 9, 11–20 [in Ukrainian].
3. Demydova, T. A. (2003). Osoblyvosti formuvannia uiaflen pro maibutniu sim'iu u starshoklasnykiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Ivanenko, A. S. (2016). Formuvannia uiaflen pro maibutniu sim'iu u rozumovo vidstalykh pidlitkiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kotykova, I. M. (2020). Rolovi ihry u psykholoho-pedahohichnii pidhotovtsi maibutnikh yurystiv. URL:

- <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13133/1/%D0%9A%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9C..pdf> [in Ukrainian].
6. Lavinda, S. D. (2018). Dilova hra yak metod formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2018/61/part_1/19.pdf%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9C..pdf [in Ukrainian].
 7. Levytskyi, V. E. (2006). Osoblyvosti pidhotovky uchniv starshykh klasiv z porushenym intelektom do simeinoho zhyttia. *Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Serii: sotsialno-pedahohichna*. Kam'ianets-Podilskyi: Medobory [in Ukrainian].
 8. Manokhina, I. V. (2020). Dilova hra yak efektyvnyi metod navchannia maibutnikh sotsialnykh pedahohiv. URL: <https://vseosvita.ua/library/dilova-gra-ak-efektivnij-metod-navcanna-majbutnih-socialnih-pedagogiv-318456.html> [in Ukrainian].
 9. Stetsenko, N. M. (2015). Dilova hra yak metod formuvannia profesiinoi spriamovanosti maibutnikh menedzheriv osvity. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2186/дiлова%20гра.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].